Nagyfalusi Jenő

A tudat, vallás és történelem kezdetei

Budapest, 1937.
KRÓNOS KÖNYVEK

Sir Grafton Elliot Smith
emlékének

A Kronos Könyveket szerkeszti és a kiadásért felelős,
Nagyfalusi Jenő

Készítette: Gyarmati Ferenc könyvnyomtató műhelye, Budapest
VIII., Déry-utca 15 Telefon: 1-302-48

Az őstörténeti kutatások rendkívüli módon kitágították a történelmi szemhatárt. Az őstörténelem tudományának nagy kezdeményezője, L. H. Morgan, 1877-ben még lehetetlennek gondolta az életfentartás módjai eredetének kikutatását. Ma legalább is észszerű feltevéseket állít fel az őstörténelem tudománya, mely megtalálta azokat az állomásokat is, melyeket a történelem eleven termelési dinamizmusánál fogva befutott, mig az őskeleleti parasztközösségekből kialakultak az őskeletí feudális birodalmak. Az ősembertan százezer évekre visszamenőleg felkutatta a Homo sapiens „féligkész" testvéreit és a Homo sapiens élettartamát új világításba tudta helyezni; a néprajz a mai primitívek társadalmi berendezésének és világképének elemeit gyakran eredetükig tudja visszavezetni. A konkrét történelmi kutatások fényében üres sémákká zsugorodnak azok az elméletek, melyek a kultúrát, a szellemi jelenségeket, sőt magukat a társadalmi berendezéseket is a fajelmélet álbiológiai föltevéseivel, vagy az idegbetegségek köréből vett analógiák segítségével akarták megérteni, mint például az ösztönelmélet. Mai neurotikusok állítólagos tünetei alapján csak elméleteket lehet konstruálni, de nem lehet rekonstruálni a történelmet.

A töőrténelem korszakai termelési korszakok. A termelés átalakulása átalakítja a társadalom szerkezetét. L. H. Morgan rendszerének e két pillérét megerősítették a kutatások, csak részleteiben módosították. Ebből természetesen az evolucionizmus ellenségei, mint például Menghin, arra következtettek, hogy maga az evolucionizmus megdőlt. Azonban saját kutatásaik is alátámasztják az evolucionizmust. A természeti fejlődésnek és a társadalmi haladásnak nem azonosak a feltételei, mint ahogyan a természeti világ és a társadalom tényezői sem azonosak. De a társadalom, vagyis a kultúra világa a természeti világból keletkezett, mely az alapját képezi, melyre azonban a kultúra világa állandóan visszahat és amelyet állandóan változtat is. A társadalom élete nem élettani folyamat. A mindenség, a társadalom és az egyémi tudat mozgását, a világ és történelemalkotó mozgás törvényeit a dialektika írja le. A mozgás különböző formákban jelentkezik és a dialektika világítja meg, mi köti össze és mi választja el kvalitatíven a természeti világot és a tudattal rendelkező emberekből álló társadalmat.

A fejlődés dialektikus tana áll az emberi tudatra is. A tudomány nem vonja kétségbe, hogy a Homo sapiens tudatának orgánumai, a Homo sapiens első megjelenésétől kezdve lényegében változatlanok. Az emberi tudat mégis változott. Nem lehet tehát a tudatot egyszerűen kémiai vagy fizikai folyamatnak felfogni, ahogyan azt a metafizikai ma-

terializmus és a pozitivizmus tette. A tudat világismerő tevékenység. Ezt a tevékenységet az életfentartás módja és eszköze, a technika és a mindenkori termelési és társadalmi berendezés szabja meg: lehetőségeket ad neki, kijelöli feladatait és meghatározza korlátait. A trigonometria elemei nem keletkezhettek a barlanglakók őskorszakában, a bolygók pályájának matematikai képleteire nem jöhettek rá a babilóniai papok és csillagjósok, a görög filozófusok nem ismerhették tudományos pontossággal az elemeket. Vannak tehát a tudatnak korszakai, ezek a korszakok pedig a történelem, illetve a termelés korszakai. A tudat nem kezdi minden korszakban „elölről", például az őskőkorszaktól kezdve a tevékenységét, csak a tudat élettani tényezői, vagyis az, ami az ember élettani örökségéhez tartozik. A tudat működését az elsajátított tartalmak is meghatározzák, ezeket az elsajátított, megtanult tartalmakat alakítják az új tartalmak, amelyeket éppen az elsajátított tartalmak segítségével szerez meg a tudat a megváltozott termelési, illetve társadalmi körülmények folytán.

A tudat tevékenysége és így a formái sem következnek automatikusan a természeti és társadalmi körülményekből. A tudatos ember világlátását termelési és társadalmi helyzete, az ebből eredő állásfoglalás gyökerestül befolyásolja. Nemcsak a XX. században, hanem a görögöknél is egyidőben volt például materialista és idealista filozófia.

A termelési korszakok elején, melyeknek különböző tudatformák felelnek meg, a százezer évekre terjedő gyűjtő, majd gyűjtő-vadász és halászkorszak áll, mely körülbelül Kr. e. 5000 körül ér véget a földműveléssel a régi Keleten. Menghin a földművelés eredetét a tropikus Dél-Ázsiában, oly korban keresi, hogy az európai csiszolatlan kőkorszak egyes kultúrái már ennek a kihatásai közé tartoznának, bár a földművelést útközben elvesztették. Ezt Gordon Childe útmutatásai alapján nem fogadhatjuk el. A földmívelés a Földközi-Tenger medencéje körül keletkezett, akár a Nílus természetes Öntözési ciklusa folytán (Elliot Smith és Perry feltevése), akár Szíriában (Peake feltevése) vagy valahol Alsó-Egyiptom körül (Newberry) időszaki nomádizmussal összekötve, vagy valahol másutt.

Vavilov szerint a földművelés egymástól függetlenül több központban is keletkezhetett. Még ha igy is állna a dolog, amit a régészeti bizonyítékok nem erősítenek meg, ezek az önálló centrumok mind korán szoros összefüggésbe kerültek. Az állattenyésztés valószínűleg a földművelés következménye volt. A földművelésre való áttérés pedig a parasztközösségek műve volt. Történetalakító munkájuk jelentőségét Gordon Childe mutatta meg. Kr. e. 3000 körül már a parasztközösségek osztálytársadalmakká alakultak, az állandó letelepedés, a felbomló törzsi birtok, a cserekereskedelem növekedése, háborúk, a katonai, közigazgatási és vallási teendők elvégzésével

* Ez esetben nem öntözéssel, hanem kapásműveléssel.

megbízott egyének erőszakos kisajátító tevékenysége által. A csiszoltkőkorszak a földműveléssel függ össze. A csiszolt kőszerszámok, melyek a termelés átalakításában döntő szerepet játszottak, vagy a fémeszközök utánzásából, azok pótlására keletkeztek (Elliot Smith) vagy a földmunkák következtében adódtak először mintegy maguktól. (Gordon Childe). Az európai csiszolt vagy újkőkorszak már a keleti csiszoltkőkorszak, illetve a vele ott sokhelyt egybeeső réz, majd bronzkorszak hatására jött létre. Az öntözés (Egyiptom), a nyersanyagszükséglet,[1]) a védekezés a nomádok ellen: létrehozta az őskeletí feudális birodalmakat. Ezek a birodalmak hódítottak, kolonizáltak és kizsákmányoltak. Van bizonyítékunk (kagylók) cserekereskedelemről már a csiszolatlan kőkorszakban is. Emellett az aranykutatók és a vándor fémművesek is igen jelentős diffúziós (kultúraterjesztő) tevékenységet végeztek. Megvolt a maguk szerepe a kultúra terjesztésében a vándor földművelő közösségeknek (pl. a dunai kultúra), a vándorlásoknak (pl. a filiszteusok Palesztinában) és az őskeleti, később majd a római hadseregben alkalmazott „barbár" harcosoknak is. Feltűnő ezeknek a szerepe pl, a Tigrie-Eufratesz közének történelmé-

[1]) az Ur-i I. dinasztia idejében — időpontját Contenau Kr. e, 2950-re teszi — Szumeria például bitument Hit-ből, rezet Ománból és valószínűleg a Kaukázusból, ezüstöt Észak-Ciliciából és Dél-Ásiából, aranyat Elámból, Kappadóciából, Khaburból ée Szíriából, lapis-lazulit a Pamir-fensikról kapott, (Woolley)

ben. A diffúzió eredményeképen a régi Kelet a Kaukázustól az Indusig egyetlen kulturálisan összefüggő terület volt. Kultúrája pedig lényegében azonos Egyiptoméval. De a Kelet kulturális tevékenysége nem korlátozódott Eurafrázia területére. Kossinna, Schuchhardt és társaik szeretnek megfordítani a kultúra elterjedésének útját, mely Keletről és Délkeletről vezetett Nyugatra és Északra, de teóriáik, melyek a tudománytalan fajelmélet segítségével az imperializmus célját szolgálják, az elfogulatlan kutatás fuvallatára is összedőlnek.

Az egyiptomi kultúra a dinasztiaelőtti időkben cserekereskedelemmel folytatott diffúziós tevékenységet, a dinasztikus-kor kezdete óta a Perzsa Öbölbe, Szíriába; Palesztinába, Krétába és sok más helyre is küldött expedíciókat gazdasági és mágikus nyersanyagokért.

Ez a kultúra Perry szerint oly jellemvonásaival, melyek részben a Piramis-korszak óta alakultak ki, a VI. dinasztia (Kr. e. kb. 2500) óta elterjedt az egész földön: ez az Archaikus Kultúra kettős társadalmi szervezetével, totemizmussal, öntözésen alapuló földműveléssel, megalítművekkel, csiszolt kőszerszámokkal, isteni eredetű (a Nap Fia) uralkodókkal, stb. W. H. R. Rivers mutatta meg az ilyen nagyarányú diffúzió lehetőségeit, ill. csőkevényeit. így tehát a ma élő primitiv népeket nem vehetjük olybá, hogy azok az emberrélevés fokán még alig jutottak túl és nem estek messzire az ösztönök ősi

zavarának a szociológia és az átörökléstan ellenére felállított mitologikus fájától. Az ausztráliaiak például ismerik és gyakorolják a numifikálást.

Mélyebben primitiv népek mintegy *marginálisan* élnek, az ősi kultúrának kívülebb eső margóján pédául Kaliforniában, a Tűzföldön, stb. De minden primitiv nép megérte már legalább egy belső fejlődés irdatlan idejét. A termelőerők változatlan állapota meghatározza a kört, melyen belül foroghat termelési, társadalmi és szellemi tevékenysége, de ez a tevékenysége tökéletesítheti a nyelvet, a művészetet, a technikai formákat, sőt osztályszerű átrétegeződést is okozhat a társadalomban.

A kulturális jellemvonások diffúziója átalakíthatja magát a termelést (például a földmüvelés), vagy a társadalmi szerkezetet (a hódítók uralkodó osztályt képeznek: ilyenek eredetileg az úgynevezett primitiv titkos társaságok) és befolyásolhatja azoknak a termelési társadalmi és szellemi jelenségeknek formáját, melyek a termelés módjából és a társadalom szerkezetéből a diffúziótól függetlenül *szükségszerűen* fakadnak. Sok mai primitiv nép tudatformáit csak az őskeleti feduális tudatformákkal kapcsolatban érthetjük meg; sok primitiv népet értek el az őskeleti hatások, más népek viszont oly tudatformák, ill. ezek alapjául szolgáló oly termelést és társadalmi berendezések között élnek, melyek megvilágítják az őskeleti feudalizmus kifejlődését. Az őskeleti birodalmak szerkezetének belső ellentmon-

dásai (a kis termelékenységű rabszolgaság, nagy kiterjedésű terület, evvel arányban nem álló közlekedési lehetőségek, a terület tágulásával az ellenséges nomádok szaporodása, akik például a hadi szolgálat útján magasabb kultúrára tettek szert, de megőrizték harciasságukat, a birodalmak egymásközti összeütközése, az osztályharcok, a feudális helytartók, a papság, a katonásig önállósulási törekvései stb.) elvégezték történelemformáló művüket és a világtörténelem színhelye a Földközi-Tenger európai medencéjére tevődött át: Görögországra, Rómára és előttük még Krétára és a kisázsiai birodalmakra, a hetíta-birodalomra, Lídiára, Frigiára, Jóniára. Ez az antik termelési kor is átalakította az őskeleti kultúrák rája hagyományozott tudatformáját. Részben az őskeleti feudalizmus belső ellentmondásait is örökölte, amelyekhez itt elsősorban még a földbirtok kérdése járult. Az antik kor bukásával kialakult a középkori feudalizmus, folytatva és átalakítva az előbbi korszak feudalizmusát, majd a középkori feudalizmusból a modern kapitalizmus alakult ki. A középkori feudalizmus tudatformája lényeges vonásaiban már az antik világ „hézagaiban“ az antik árukereskedelem hatására kialakult. E tudatforma elemei a megváltozott társadalmi körülményeknek megfelelően új kapcsolatokba kerültek egymással. A középkori feudalizmus tudatformáját már egy keleti és görög tudatforma átalakításával nyerte, Szent Tamás világképe

csak módosított egy görög világképet, melyhez az arabok közvetítésével jutott. A középkori társadalom hatását a középkori világképre egy régi keleti és görög világkép módosulásaiban is kell keresni, nemcsak e világkép elemeiben.

Az az alapvető tény, hogy a tudatformáknak termelési, ill. társadalmi feltételei vannak, mindjobban fölismerésre jut oly kutatók előtt is, akik világnézetüknél fogva elutasítják e tény következményeinek teljes levonását. Evvel pedig maguk is alátámasztják a tudat társadalmiságának igazságosságát. így pl. Menghin és Mainage elismerik, hogy a prehisztorikus tudatot materiális feltételek, a munkafolyamat határozza meg, de feltételeznek egy, a prehisztorikus tudat kialakulását megelőző kinyilatkoztatást. Maritain azt is föltételezi, hogy a kinyilatkoztatásba a tudomány is beletartozott. A tudat társadalmiságára alapítja Levy-BruhI is a primitívek mentalitására, szellemi világára vonatkozó kutatásait. De kutatásai ellen két súlyos ellenvetést kell tenni. Magát a társadalmat ugyanis Durkheim módjára fogja fel, aki a társadalmi küzdelmek realitását meghamisítva, a társadalmat fizikai fogalmakkal írja le: sűrűség, térfogat. A mentalitás vizsgálata közben pedig nem veszi figyelembe a tudat történelmileg szerzett tartalmait. A totemízmus szerinte minden népnél szükségszerűen keletkezett. A bonyolult több lélekből álló rendszereket is (pl Indonézia) Durkheim alapján közvetlenül a hibásan értelmezett társadalmi

kapcsolatokból vezeti le: ezeknek a rendszereknek az eredetét (Egyiptom) és történeti elterjedését (Indonézia, Új-Guinea, Melanezia) Elliot Smith és Rivers mutatták ki. Kruijt nyomán Levy-Bruhl a társadalom két korszakát különbözteti meg, a törzsi egyenlőséget, melyet a primitiv tudat a természetre visz át és úgy fogja fel a természetet, hogy azt egy egységes erö élteti. Majd az egyenlőség felbomlását (ennek osztályjellegéről nem vesz tudomást), melynek következményeképen a primitívek az egyee természeti jelenségeknek már individuális szellemeket tulajdonítanak. Ez a pre-animízmus álláspontja, mely nem veszi figyelembe a technikát, a termelést, melyből a primitív világkép fakad és nem veszi figyelembe az egyenlőség felbomlásának reális folyamatát, vagyis az osztályok keletkezését, és magának a világképnek osztályjellegét sem. Látjuk majd, hogy a lélekhít nem keletkezik magának az ember társadalmiságának a tényéből (vallásos ünnepségek megnőtt életérzéséből) és a lélekhitet nem viszi át közvetlenül a természetre a primitív ember, akitől teljesen távol állnak az ilyen elmélkedések, mint azt Elliot Smith és Ra-^ din hangsúlyozzák. A primitívek szellemei, vagy „istenei“ pedig vagy a primitív termelés technikájához tartozó, periodikusan visszatérő mágikus táncok karvezetői, vagy az eredetileg a hódítók alapította titkos társaságok vezetői; vagy a mágusok, akik már kisajátították a természeti jelenségek befolyásolására irányuló mágikus műveleteket és emlékük haláluk

után is egy darabig asszociálva marad a természeti jelenségekkel; vagy azoknak a főnököknek, katonáknak és általában azoknak az emléke, akik az ősközösség felbomlásával a primitív társadalom fölé kerekednek. Frazer a primitív vallásban mutatkozó halálfélelemről szóló munkájában megállapítja, hogy az életben elért helyzetnek megfelel a halál utáni helyzet, és a „szellem" vagy „kísértet" hatalma arányban áll a hatalommal, mellyel az ember életében rendelkezett, így aztán megérthetjük, hogy a Tonga szigeteken csak a nemesek, halhatatlanok, a binzsihuarok (dravida-törzs Közép-Indiában) szerint csak a gonoszok élik túl a halált és rosszakaratú kísértetekké válnak. Nem veszi figyelembe Levy-Bruhl azi sem, hogy a primitívek világképe ott, ahol osztályok fejlődtek már ki, nem egységes, hanem ugyanazon társadalom keretén belül osztályok szerint tagozódik. Radin a primitiv gondolkodásról szóló művében jelentős anyagot gyűjtött, mely a gondolkodás osztályjellegét bizonyítja, bár ő ezt az osztályjellegei Jung lélektani típusainak, az extravertált (befeléfordult) és intravertált (a külvilág felé fordult) magatartásnak tulajdonítja, melynek pragmatikus (gyakorlati) és teoretikus (elméleti) világfelfogás felel meg. Ezek a típusok is azonban már munkamegosztás következtében jönnek létre, és gondolkodásukat társadalmi helyzetük befolyásolja, Radin egy maori szavait idézi: „az istenek meghalnak, hacsak nincsenek papok (tohunga), akik életben tartják őket". Egy maori mitosz-

ban egyik isten így szól a másikhoz: „Ha az emberek nem hisznek többé bennünk, meghalunk.“

Sem a tudat állítólagos élettani örökségű magatartása, sem a primitiv csoportok (közös „kollektív“ képzetei (Levy-Bruhl), hanem csakis a tudat társadalmi kötöttsége magyarázza meg azt a merőben ellentétes magatartást az ideológiával szemben, melynek bizonyítékait az evek és batákok köréből gyűjtötte Radín: az istenek igazságtalanok, mert egyeseket jónak, másokat gonosznak teremtettek. Én és a társaim együtt dolgoztunk a mezőkön; egyesek termése sikerül, másoké nem. Ez bizonyítja, hogy igazságtalanok és nem bánnak egyenlően az emberekkel. Ha emberek viselkednek így, nem szólunk semmit, de ha istenek cselekszenek így felháborít bennünket.“ Evvel szemben a batak valláserkölcsi rendszerben azt találjuk, hogy „isten úgy rendezte, hogy legyenek emberek akiket tisztelnünk kell.“ „Ne térj nem egyenes ösvényekre: isten a gazdagságok ura“[1])

A primitiv mentalitás vizsgálata azért oly fontos, mert megvilágítja a primitiv tudat vallásos magatartásának eredetét, fejlődését és így lényegét is. Az emocionális és motorikus elemekkel telített primitiv mentalitás számára, Levy-Bruhl szerint a tér nem mennyiségileg mérhető, hanem minőség: „szent“ vagy „nem szent“. Az idő nem homogén, az oksági kapcsolatok helyett pedig misztikus participációkkal

[1]) Már a XVII. sz.-i jezsuiták fölismerték e gondolkodás alapját. Az irokéz indiánok egészségükből és boldogulásukból „mint alapelvekből következtetnek . .. babonáikra és istenségeikre is.“ Rel. de· jésuites 1672—73. (id. Levy-Bruhl.)

„résztvevésekkel“ rendelkezik: misztikus összefüggések állnak fenn a törzstagok, a törzs, a tér bizonyos helyei, állatok, természeti jelenségek között. A primitív mentalitásra, szerinte, így nem is áll az ellenmondás elve: a bororo indián pl. egyúttal arára is. (Papa gály, totemállat.) Ezeket a jellemvonásokat azonban nagyjában a modern mentalitásban is megtaláljuk, amikor a modern mentalitásnak erős motorikus és emocionális színezete van.[1]) A vadászterülethez pedig nemcsak az ausztráliai törzsek ragaszkodnak. Ami pedig a participációk egy részét illeti, melyek a termelési folyamatokkal állnak összefüggésben, pl. a vadászattal, nem mások, mint a közös munkát szigorúan szabályozó, nagyrészt tiltó jellegű tabuk. Ezeket pedig Gordon Childe útmutatásával a munka kezdetlegessége magyarázza meg, mely éppen kezdetlegességénél fogva, kénytelen az egész törzset minden vonatkozásában, így nemi téren is megkötni, hogy az emberi ügyességen múló munka zavartalanságát biztosítsa. Az ok és okozat összefüggése felismerésének hiánya a parazita termelésből fakad. Az ellenmondás iránti érzéketlenség magyarázata a gyűjtő ill. vadászfokon a termelésben rejlik, a primitív és keleti osztálytársadalomban pedig *olykor* történeti eseményekben. Ilyen ellenmondást talált pl. Rivers Eddystone szigetén (Salamon-Szigetek), ahol a halottak a közhit szerint tengerre is szálltak és egy szigeten levő barlangban is laknak. Rivers kiderítette, hogy itt két különböző temetkezési szokásokkal bíró

[1]) Mikor a tudaton érzelmek és indulatok uralkodnak.

nép olvadt össze. A történeti események elmosódott emlékeinél azonban alapvetőbb fontosságúak a tudat azon ellenmondásai, melyek magából az osztálytársadalom szerkezetéből erednek. A primitiv tudat is átviszi a társadalom szerkezetét a természetre. Nem tükrözi közvetlenül (maga a tükrözés folyamata sem mechanikus) a természetet, hanem a természetnek azt a részét, mely életfentartása alapját képezi (a többi része egyáltalán nem érdekli) társadalmi helyzetén keresztül szemléli és így a társadalom szerkezetét, ellenmondásait is rávetíti a természetre. Ezt azonban nem mindig teszi tudatosan. A tudat így nemcsak élettanilag, hanem társadalmilag is determinált. Önmagának és a világnak képe egy bizonyos szög alatt törik meg benne, és ennek a fénytörésnek társadalmi okai vannak. Az emberi tudatok együttműködése kritikával jár és így az egyéni okok okozta elferdülések többé-kevésbé (a természettudományokban leginkább) kiegyenlítik egymást. De maga a társadalmiság okozta elferdülés nem egyenlítődhetik ki; a fénytörés társadalmi szöge megmarad mindaddig, amíg a társadalom elválasztó szerkezete megmarad. Élettani és természeti jelenségeket (halált, zivatart) a„felsőbb“ lények tevékenységének, gazdasági berendezéseket élettani törvényeknek („emberi természet“) tulajdonítanak. A termelés érdekei, kivált a természettudományokban, tárgyilagos világismeretet követelnek meg, de a tapasztalati tények magyarázatába már ellenmondás csúszik be; így születik meg

a metafizika. A Nílus áradása időpontjának ismerete életbevágó érdek volt a régi egyiptomiak számára: rákényszerítette őket a hold, majd a pontosabb naptárra, de magát az áradást szerintük már a halott fáraó okozta. Nemcsak Pythagoras, hanem Jeans és Eddington szerint is a világ matematikai, vagyis szellemi természetű. A manuális és a szellemi munka közti ellentétet, azt a helyzetet, melyben egyesek csak gondolkodással foglalkoznak és nem ismerik fel saját helyzetük létfeltételeit, a szellemi munka autonómnak tűnő mivoltát, elsőségét nem csak a régi görögök vitték át a természet magyarázatára. Az ellenmondásos, hamis világlátás az ideologikus világlátás. A primitiv és az őskeleti társadalom is intézményesíti, maga fölé emelheti a hamis világlátáson nyugvó tudattevékenységeket, biztosíthatja létüket, amivel önmagát biztosítja. így azután ezek többé-kevésbé reális hatalmaknak tűnnek, és termelési, ill. társadalmi gyökereik önmaguk előtt is rejtve maradnak, Míg a munkának és a termelvények elosztásának feltételeit fel nem ismeri a tudomány, míg ezeket a feltételeket úgy fogják fel, hogy azok magának a mindenségnek, vagy az embernek állítólagos természetéből és nem a társadalomnak a szerkezetéből keletkeznek, addig megmarad a többé-kevésbé tudatosan hamis dualizmus (kettőség). így aztán egy-egy termelési korszak társadalmi törvényszerűségeit, melyek magát a világlátást,, a tudat működését is meghatározzák, „örök“, „időtlen“ természeti (élet-

filozófia), vagy szellemi (idealizmus) törvényszerűségnek foghatják fel. Miután pedig kiemelték a tudatot a termelés eleven sodrából és elszakították a társadalomban élő termelő embertől, a tudatformák fejlődését, melynek során, a világtörténelem egészét tekintve, a világmegismerés mind tárgyilagosabbá és többoldalúvá válik, úgy fogják fel, mint a gondolatok önmozgását. Ugyanilyen önmozgásnak fogják fel a tudat különböző területei, a jog, a művészet, stb. fejlődését.

Ritka egyértelműség uralkodik a világlátás vállásos jellegének értelmezésében- A legkülönbözőbb beállítású tudomány is vallásosnak fogja íel az életen, uralkodó hatalmaknak a tudatban való tükröződését. De sem a természeti jelenségeknek (például élettani j törvények), sem társadalmi hatalmaknak (pl. a feudalizmus) a tükröződését nem lehet vallásosnak felfogni, ha a jelenségek és hatalmak saját lényegük szerint tükröződnek. A termelés alacsony fokával zűrzavaros fantasztikus világismeret, ugyanilyen képzetek járnak. Az osztályok keletkezésével pedig az ősi keleten érvényesül az a társadalmi fénytörés, mely meghamisítja a világképet. Maga ez a tükröződés lélektanilag a hatalmaktól való rejtélyes, ismeretlen természetű függés átérzéséből keletkezik és kifejezésre jut a hatalmak befolyásolásában, mely különböző aktusok, szertartások, ráolvasások, majd a feudalizmus fokán a mágikus műveletekből keletkezett áldozatok és könyörgések segítségével történik. A tükröződés

és befolyásolás lélektani folyamata, élményszerűsége nem időtlen élmény, hanem történelmi ill. társadalmi korokhoz és csoportokhoz van kötve. Nem is teremti önmagából az isteneket és nem merül ki benne maga a vallás, mint ahogy pl. a római Lucretius a félelemről, vagy akár a mai Marett a tisztelettudó félelemről (awe) és Goldenweiser a megrendülésről (thrill) gondolják. A primitiv és keleti vallás területét nem lehet azonban csak a tudat egy külön területére korlátozni. Vallásos maga a világlátás fentebb vázolt ellenmondásos jellege. Ez a jelleg végigömlik az egész tudaton, színezi, sőt létre is hozza a tudat különböző területeit (pl. művészet): nemcsak egy külön, törtrésze a tudatnak, hanem lehet a tudat különböző területeinek közös nevezője. A hatalmak változnak, de a függés érzése megmarad még akkor is, mikor a tudomány előhaladásával a filozófusok például már csak posztulátumként, követelményként állítanak fel bizonyos hatalmakat, mert a függés érzésének gyökerei a társadalom szerkezetében gyökerezhetnek. Mikor a görögök termelési és társadalmi fejlődésénél fogva a vallás egyes rétegekben elvesztette a hatóerejét, a tudomány még az empirista világmagyarázatok egy részében is idealista maradt, pl. Aristotelesnél. A racionalizmus, a tudományosan észszerű világlátás nem halad egyenes vonalban automatikusan előre a tudomány fejlődésével. A tudomány haladása következményeinek levonását a világlátás fénytörésének társadalmi szöge megakadályozza. Épen,

mivel a tudat nincs önmagában és az ember védekezik magának a társadalmi fénytörés társadalmi feltételeinek megszüntetése ellen. Holló nemcsak hollónak, de önmagának sem vájja ki a szemét.

Míg az emberiség eljutott a gyűjtő életmódtól a vadászatig, világlátása egyre tudatosult. Ez pedig százezer évekre szóló folyamat volt. Lucien Henry élesen mutat rá arra, hogy a hamis tükröződés a tudatos világlátás kifejlődéséhez volt kötve. Nem volt tehát „öröktől" fogva, hanem az időben, a fejlődés folyamán keletkezett. Az életfentartás gyakorlata azonban megelőzi az elmélkedést. „A vallás ezen a fokon alig volt több mint varázs-gyakorlat." A. pusztító, életadó, végzetes benyomások rohamában az ember életösztönére támaszkodva védekezett. Azt ismerte meg a világból, amire életfentartása irányult, de ismerete nem volt magasfoku. Leszedte a bogyókat, de nem ültette azokat, elejtette a vadat, de nem tenyésztette. Még nem állította elő önmaga a saját szükségleteit, parazita módjára élt a világban, melytől még nem választotta el, mellyel még nem állította szembe önmagát. Nem termelte még saját életét. Van tehát analógia a gyerek és az ősember világlátása között, maguk és a tárgyak különbsége, az élők és az élettelen közti különbség lassan tudatosul bennük. De a gyerek nem tartja fenn létét. Marett animatizmusról beszél, de éppen így lehetne beszélni élettelenségről is, mert az ősember még innen volt az élő és élettelen tudatos és következetes

megkülönböztetésén is. Nem hitt egy halál utáni életben mint egy másik életben, még nem ismerte a halált, mint megsemmisülést. Képzetei még teljesen a jelenségekhez kapcsolódtak, nem elemezte őket és nem rakta őket újra össze, kibontakozó gondolkodása a teljesen konkrét termelési és egyes élettani aktusokhoz kapcsolódott és érzéki jellegű volt. «Jóval magasabb kultúrfokon a teva-indiánok kifejezik a fehér, fekete, piros, sárga, kék, vízzöld, barna és szürke szint, de magának a szín fogalmának kifejezésére nincs szavuk. Sok primitív nyelvben még a színeket is tárgyakkal jelzik, pl. szürke: szürke ló. De már ez is nagyfokú absztrakciót jelent a kézfogalmak (Cushing) korához képest, mikor a taglejtésekhez való kapcsoláshoz alig pár hang állott rendelkezésre. A nyelv pedig a taglejtésekhéz kapcsolt hangokból, „artikulált kifejezési mozgásokból“ (Wundt-Marr) keletkezett. A beszédrészek, melléknevek, határozószók, igék, stb. nagyon hosszú idő alatt fejlődtek ki az eredeti hangcsoportokból, melyek testrészeket jelöltek. Marr rendkívüli jelentőségű kutatásaiból itt a következő szócsoportot említjük meg, melyből kivilláglik, hogy az ősember elsőnek a kezet és evvel együtt mindazt megjelölte, amit a kéz mutat. Mondhatjuk úgy is, hogy keze ügyét és mindazt, ami a keze ügyébe akadt. Az ősi szótövek azután a testrészeket, a teret stb. jelölték. (A tudat e fejlődését bizonyítják az ősi naptárak is. (pl. kínai, mexikói) melyek a testrészek, tér és idő egymásravonatkoztatásán alapulnak): grúz

nebu = kéz, héber: nebo = hegy, orosz: nebo = ég egyiptomi: neb — úr, isten. Sok amerikai indián és melanéziai nyelvben előragok vannak a hosszú vagy kerek formákra: egy csoportba tartozik pl. a nap, a hold, fül, hal. Az előragok segítségével másik csoportba sorozzák az orrot és a nyelvet. Visszafelé következteíve elképzelhetjük az időtartamot, mikor a világ az ősember előtt hang, szin, hő, fény és alakbenyomások özönében jelentkezett és az ősi tudat szembetűnő, külső jellegzetességeinél fogva kapcsolta össze ezeket. Az absztrakció hiányának, az érzéki telítettségnek egyenértékű kifejezése volt ez az érzéki világlátás, a tudatnak ez a beállítása a világgal izemben, melyet mágikusnak neveznek. (Elliot Smith.) Tylor, Frazer a mágikus gondolkodás ill. a mágikus műveletek alapján a következő két elvet különböztetik meg: a) hasonló hasonlót hoz létre, b) oly dolgok, melyek egymással összefüggésben állottak, az összefüggés megszakadása után is hatnak egymásra. A mágikus szokások és műveletek azonban csak maradványai a tudat fejlődése azon korszakának, melyben a tudat a maga fejlettségénsk megfelelően fogta fel a világot és a tárgyakat konkrét tulajdonságaik alapján kapcsolta össze. A mágikus világlátást a termelés fejlődése semmisítette meg. De nem a maga egészében. Minthogy az ellenmondásos világlátás a társadalom szerkezetében is gyökerezik: továbbra is megmaradt, csakhogy az ősi ellenmondásos (mágikus) világkép új társadalmi ellenmondásokkal bővült ki.

Elliot Smith a mágikus és ellenmondásos világlátás azon korszakát nevezi vallásosnak, mikor ez a világlátás már nem egyenértékű kifejezése a termelés ill· a társadalom megfelelő fejlettségének. Mágikus például az ősi isteni szobrok imádása, a velük végzett szertartások. Mágikus lehet a kannibalizmus, az égi tünemények, az állatok és a szerszám imádása, a kőímádat, a vallási jelek felhasználása és imádása. Mindezek a primitív tudatban rendkívüli, „felsőbb" hatalmakként szerepelnek. De mint látjuk majd, isteni felsőbb lények előbb a valóságban is éltek, mielőtt istenekké váltak volna. Az ősember állandó félelemben élt az állatok elmaradása, a rendkívüli természeti benyomások stb. miatt, melyektől élete függött. Az állatok és talán bizonyos természeti jelenségek is lehettek az első bizonytalan „hatalmak", de ezek még nem voltak istenek.

A következőkben a világlátás kifejlődésének vázlatára törekszünk. Minthogy csupán a legáltalánosabb vonásokat akarjuk kidomborítani a csiszolatlan kőkorszak egyes újabban felmerült típusainak felmerülésére (pl. a Red-Crag-u) és maguknak a típusoknak keletkezésére vonatkozó újabb magyarázatokat (pl. Menghin) itt figyelmen kívül hagyjuk.

A vadász és gyűjtő életmód lehetővé tette, de meg is szabta a határait az ősi vadász-világképnek, melyet ősbiológiai világképnek is lehet nevezni. Eurafrázia egyes területei, (Egyiptom, Észak-Afrika, Észak-Spanyolország, Dél-Franciaország, stb.) ked-

vező körülményeket szolgáltattak a jégkorszakok idején az ősi emberiség életfentartásához. Az ősi emberiség csoportjai, mint Perry rámutat, újra meg újra felkeresték azokat a helyeket, hol a vadászszerszámok készítésére alkalmas kőzetek előfordultak. Morvaország, az európai barlangok állandóbb életmódot tettek lehetővé és a régészeti maradványok alapján azoknak a tevékenységeknek a színhelyei is voltak, melyekből az ideológia kialakult.[1])

Az őskorszak felső fele (Aurignacien, Solutréen, Magdalénien) kő- és csontkorszak. Ekkor jelenik meg a Homo-sapiens: neanthropic-kor (Elliot Smith). Az őskőkorszak alsó fele (pré-Chelléen, Chelléen, Acheuléen, Moustériren): kőkorszak. Az ezt megelőző korszakról, melynek hipotetikus szerszámai ágak voltak (de a kőszerszámok használata is nagyon messzire nyúlik vissza) csak feltevéseink lehetnek. A vadászok munkáját olyan tevékenységekkel támasztották alá, melyek a világ fentebb jellemzett érzéki felfogásából fakadtak. Állatplaszfikákat készítettek, melyeket meg is csonkítottak (Vestonice), mert a. tárgy alakjánál fogva képviselte a valóságos állatokat és a csonkítással elvették erejüket.

Az állatokat a plasztikák segítségével foglyul is ejtették. El is játszhatták velük a vadászatot, mint még ma is előfordul primitív népeknél. Fegyvereiket ill. szerszámaikat állatformákra képezték ki, vagy állatképekkel vésték ki, hogy az állat erejét meg-

[1]) Az európán kívüli őskőkorszakkal itt nem foglalkozhatunk,

szerezzék maguknak. Az állatképek és állatszobrok arra is szolgáltak, hogy odacsalják és szaporítsák az állatokat. Élettani tapasztalatokat gyűjtöttek: ismerték a vér és a szív jelentőségét. Testi jelenségeikhez mérték, kapcsolták a világ jelenségeit, mint ahogy a primitív nyelvekben még a felszínen fekszik a térmegjelölések eredete a testrészek megjelöléséből. A manda-néger nyelvekben a hát v. hátsórész = hátul, szem «- elől. Az eve nyelvben: talaj v. föld = alatt; levegő = fent.

A születés adja az életet, az állatképek egyrészét nemi szervekkel együtt vésték, de nem képes, hanem valóságos értelemben. A barlangok adták a hűvös szeleket és vizeket is.

Ősvénuszokat, erősen nemi jellegű plasztikákat készítettek Szibériától Csongrádig, Csongrádtól Elamig, életadó amulettek gyanánt talán a szülő nők, talán halottak, talán termékenyítő állatszertartásck részére. Az újkőkorszakban az ősvénuszok a föld termékenységét is előmozdították. Az állatokkal egyszinten hitték magukat, valószínű, hogy az állatokat haláluk után ki is engesztelték, van rá ma is példa.

Festették, vagy tetoválták magukat, „életadó“ vulvaalakú kauri kagylókkal látták el magukat, majd általában kagylókkal, halgerincekkel, fogakkal. A halottakat vörösszínű anyaggal is bemázolták, szerszámokkal is ellátták őket, mert: még nem ismerték a halál természetét. Gordon Childe feltevése

szerint azért temetkeztek barlangokba (Moustérien), hogy a tűz melege hasson a halottakra. Häuser szerint csak a főnököket temették el, akiktől féltek: kövekkel tették lehetetlenné, hogy fölkeljenek és állandóan vigyáztak rájuk. Kétségtelen azonban, hogy a halál még nem jelentett megsemmisülést, hanem valami bizonytalan állapotot. Az is kétségtelen, hogy kezdetben sem kialakult őskultuszról, sem a barlanglakók isteneiről, sem nekik hozott áldozatokról nem lehet szó. Az állatok befolyásolását, azonban olyan műveletekkel végezték; melyeket vezetni ís kellett.

Életmódjuk természetes munkamegosztással járt, nők, gyerekek, férfiak nemi és korosztályokat alkottak és az átlépés egyik korosztályból a másikba, nem volt észrevétlen átmenet. (Van Gennep: Atmeneti rítusok.) Inflációs, „fölavatási“ műveletekkel járt, az ifjak valószínűleg vért is adtak mágikus célokra, talán az állatképeket is ők írták ilyen alkalmakkor. Ilyesmi ma is előfordul az amerikai indiánok körében (petroglyphek), ahol serdüléskor választják az egyéni védőszellemeket vagy individuális totemeket ís. Az őstársadalomban az idősebbek őrzik a kollektiv munkával gyűjtött tapasztalatokat. Ausztráliában ma ís valóságos „gerontokrácía“ (Frazer) uralkodik. Az ausztráliai totemizmus, mint gardasági rendszer, részint a párválasztást szabályozza, — a féltékenység felbomlaszthatná a közös munkát, a fiatal nőket az idősebb férfiaknak biztosítja és a

termelvények elosztását is szabályozza. Az öregek fel vannak mentve az étkezési tiltó rendszabályok alól, de ők rendezik és vigyáznak a rendszabályok betartására.

Az ősközösség és az ős-osztálytársadalom kifejlődése között van tehát egy állapot, melyet *őstársadalmi feszültségnek* lehetne nevezni. Ebben él ma számtalan primitív nép. Az ősfeszültség fennáll a nők és a férfiak, a különböző korosztályok között és az őstársadalmak és azok között, kik ügyességüknél és erőszakosságuknál fogva a vadászatokat vezetik. Ez az ősfeszültség állhatott fenn az őskőkorszak felső felében is. Az állatok szaporodására, befolyásolására termékenységi táncokat is járhattak (Cogul) és a vadászatok eljátszása közben az ősvadászok is, de különösen a karvezető állatmaszkot viselt. A Trois-Frères-i (magdalénien) állatmaszkos, ill. állatbőrös kép meggyőz arról, hogy már kiváltak az ősi egyenlőségből egyesek, akik a legerősebb állatok bőrét és így erejét tulajdonították maguknak, ill. ezt tulajdonította nekik az őstársadalom.

Ennek a hiedelemnek alapján az az ellenmondás rejlik, mely már kezdett kialakulni magában az őstársadalomban. De ez az ellenmondás még nem fakadt a társadalom szerkezetéből, hanem egyénekhez volt kötve és koronként nyilatkozhatott meg. De már akadtak felsőbb lények, amelyek emberek és rendkívüli erejű állatok voltak egyszemélyben. A mai Ausztráliában a főnökök a mágikus karvezetők.

A primitiv társadalmakban a titkos társaságok, melyek *eredetileg* hódítókból alakultak, tevékenységeikben szintén állatmaszkokat viselnek. Boas például részletesen leírta a kwakiutl-indiánok titkos társaságait, hol a karvezetők a „szellemek“. A titkos társaságok tevékenysége minden évben télen visszatér és így visszatérnek a szellemek is.

Az újabb kutatások, melyeket Elliot Smith foglal össze, kiderítették, hogy a totemisztikus hiedelmekben a törzs ősének ikertestvére volt eredetileg az állat, mellyel a törzs azonosítja magát.

Az ikertestvér képzete pedig a méhlepényből keletkezett, melyet az ősember egy állattal azonosított, Elliot Smith szerint a totemizmus kialakulása az egyiptomi királyság kialakulásával függött össze. Az újszülött maga az ősbiológiai felfogás szerint a menstruációs vérből keletkezett, mely a terhesség idején visszatartódik. Az egyiptomi fáraó előtt a méhlepényt is hordozták, vagy a méhlepényt ábrázoló jelvényt, a többi jelvények előtt. Az ausztráliaiak féltve őrzik a méhlepényüket. A morvaországi aurignacien-kultúrában is előfordulnak méhlepény alakú, az ausztráliai csurungához hasonlító eszközök. A totemizmusnak, mint zűrzavaros képzetek rendszerének, magva a méhlepénnyel, mint a törzs ősének testvérével azonosított állat. A totemizmus gyökerei így ebben a korszakban keletkezhettek és valószínűbb, hogy az egyiptomi királyok már csak kisajátították ezeket az elemeket, melyek

eredetileg nem hozzájuk fűződtek. Az azonosítás alapját az állatmaszkos varázslók képezhetik.

Geográfiai körülmények (a mai sivatagos Öv kiszáradása) és a termelési erők állapota (az állatok kipusztulása és a mai kultúrnövények vad állapotban való előfordulása) vezették rá az emberiséget a földművelésre. A földművelés tette lehetővé a letelepedést, a réz, bronz és vas felhasználását, az emberiség nagyarányú szaporodását. A természetes munkamegosztás helyébe a földművelés folytán került a társadalmi munkamegosztás. Az élelmiszerfölösleg lehetővé tette a kapitalizmus megindulását. Az első gabonaszem, melyet tudatosan ültettek, vezetett végső fokon a modern kapitalizmushoz.

A földművelés kifejlődése termelési forradalom volt, mint a XVIII. század ipari forradalma. Történelemalakító társadalmi következményekkel járt, melyek viszont a világlátást, az emberi tudat formáját módosították. Az őskorszak tudatformáját a termelés határozta meg. A társadalom tagozódása még nem volt osztályjellegű. Itt-ott kezdődhetett csak meg és nem valószínű, hogy az osztályszerűség bárhol tartóssá válhatott volna. Osztálytársadalmakat a földművelés tett lehetővé és az osztályok kialakulása is hosszú időbe (Gordon Childe 2000 évet tételez fel) került. A termelésen nyugvó primitív ősbiológiai világképet felváltja az a világkép, melyet már a társadalom osztályszerkezete befolyásolt. Részint a régi világkép elemei nyernek osztálytar-

talmat, részint új elemekkel gazdagodik a tudat. A földműveléssel együttjáró vallás termékenységi vallás. Az ősparasztközösségeket ősfeudalizmussá változtató társadalmi küzdelmek feudalizálják ezt a vallást. Az ősparasztközösségek világképe is feudalizálódik. Ez a világkép meglepően azonos, akár például a hawaii teremtési mítoszokban, akár Hesiodosnál (Kr. e. 850 körül). Itt azonban figyelmen kívül hagyjuk, mennyiben tulajdonítható ez az azonosság a társadalom azonos (feudális) szerkezetének és mennyiben valóságos történelmi hatásnak. A következőkben csupán Egyiptomra szorítkozhatunk. Az őskeleti feudalizmus először valószínűleg Egyiptomban alakult ki. Itt feudalizálódott először az ősparasztság vallása, Egyiptom vallási sajátságai azután a legmélyebben befolyásolták részint közvetlenül, részint közvetve a többi keleti vallásokat egészen a mai napig. Tekintsük át röviden Egyiptom történetét A földművelést először a parasztközösségek művelték. Majd a törzsszervezet a közös birtok felbomlott, individuális lett, aminek nyoma (Breasted, Rusch-Moret szerint) egy Osiris-előtti egyéni családi halottikultusz. Maga a Nílus, az öntözés szabályozása révén, kijelölte az államok kialakulását, majd Egyiptom teljes egységesítését. A delta, Észak v. Alsó-Egyiptom államai és az Alsó és Felső-Egyiptom közötti háborúkban a fáraó kezére jutott a föld, az államszervezet nagy hatalmat biztosított az egyes kormányzóknak, a templomok

papsága harcot folytatott a politikai befolyásért (az V. Dinasztiával Kr. e. 2680 körül — Morét — a heliopolisi papság Jutott uralomra), végbement a feudalizmus harca a központi hatalommal, a folytonos háborúk megnövelték a katonai vezetők befolyását is, az idegen hódítások és legyőzésük is mélyen megváltoztatta a hatalmi viszonyokat, Az önállóságra törő hivatalnokfeudálisok hatalmuk érdekében parasztokat és kézműveseket szabadítottak fel. — Egyiptom körülbelül Kr. e, 2360-2000 (a VIII.—IX. Dinasztia — Morét —) tartó társadalmi forradalmában a régi nemesség hatalma- megdőlt, A régi Egyiptom végfelé a kereskedelmi tőke megjelenik és a VIII. század vége körül az egyiptomi uralkodók már a kereskedők és kézművesek királyai. — (Herodotos)

A földművelés és az állattenyésztés új kultuszokat teremtett. Rivers írja le, hogy a todáknál (délindiai pásztortörzs) a bivalytej, új termelési erő, kiszorította a régi kultuszokat. A majoros istenszerű szerepet játszik, saját apja is leborul előtte. így történhetett a régi Egyiptomban is. Az ősi földmívelők életérdeke a termés, a föld, a víz, az időjárás körül uj ideológiákat kristályosított ki. Kényszeríteni akarták a Nílust, hogy megnőjjön és megáradjon: embereket vetettek a folyóba. A vallás fejlődésének szemponjából legjelentősebb isten, Osiris, eredetileg folyóisten volt. Embereket öltek meg és testrészeiket, különösen pedig a generációs szer-

veket a termőföldbe ásták. A földművelés kezdetén, a termelés alacsony fokán, még nem ismerték fel a természeti folyamatok igazi természetét. Előidézni, siettetni, támogatni akarták azokat. Az oksági viszony szélesebb skálán való fölismerése, a természeti folyamatoknak, mint természeti okok és okozatok rendszerének felfogása lassan jött létre. Ezt a folyamatot, mely egyidős az emberiség létezésével és igen lassan gazdagodott — a termelés forradalma (a földművelés) és társadalmi forradalmak (az ősfeudalizmus kialakulása) minőségileg átalakították: a tudat közelebb jutott a valóság megértéséhez, majd világképe feudalizálódott és az antik árukereskedelemmel (a feudalizmus megdöléséével) egyidőre“ az antik világ hézagaiban bizonyos osztályok között ledöntötte feduális formáját.

Az emberáldozatokat Egyiptom földművelő parasztsága később is megőrizte. A nagyobb termelékenységű munka azonban lehetővé tette egyes osztályoknál a természet iránti fokozottabb érdeklődést. Amint a vadászkuituszokat egyesek irányították, a föld- és vizkultuszokat is vezették egyesek. Az életadó viz az ősi elképzelés szerint forgószelekből és örvényekből keletkezett (Mackenzie). A forgószeleket sárkánynak, kígyónak fogták fel. Van adat, mely szerint Osiris is sárkány volt, a vizet őrizte és agyon kellett ütni, hogy a víz kiszabadulhasson (Mackenzie). A mitologikus képzetek száma az egész világon igen csekély, eredetileg egy-két elemből

alakultak ki és diffúzió útján terjedtek el. így terjedt el a sárkány, vagy világkígyó képzete is világszerte. Az életadó áradást a primitiv tudat szerint egy élő mágus, de egy vízbedobott ember is, bizonyos csillagok állása és egy égi örvény, vagy forgószél, illetve sárkány okozta. A földművelés szorította rá az ősi keletieket a világtájak (a Nílus délről északra folyik) az időjárás és a csillagok megfigyelésére. A megfigyelés előterében a hold, a Nagy-Medve és a sarkcsillag állottak. Majd jóval később a nap, mert a holdnaptár helyett szükségessé vált a pontosabb nap-naptár. Ez átalakította a hivatalos vallást, de a régi kultuszok, mint ahogy maga a holdnaptár is, fennmaradtak a parasztság körében. Az ősi földműves vallás feudalizálódott. Feltehetjük, hogy az egyesítő királyok sajátították ki a természet befolyásolására irányuló tevékenységeket, ami az egyesítés szempontjából igen fontos volt. De az is lehet, hogy maguk a királyok eredetileg a természetet befolyásoló mágusok közül kerültek ki. A királyság azonban hatalmi eredetű és jellemző, a királyság és az ősfeudális vallás összefüggésére, hogy Görögországban a királyság bukása után a királyok csak vallási funkciókat teljesítettek. Frazer írja le azokat a mágus-királyokat, kiknek uralkodása egy bizonyos időhöz van kötve (testi erejük szerint) és utána feláldozzák őket. Ennek a nyomai megvannak Egyiptomban, Babilóniában és Asszíriában is. Vannak mágus-királyok, akik a természet egy-egy területét befolyásolják.

Áll ez az ősi egyiptomi királyokra is. A mágikus tevékenységek kisajátítását megvilágítja az a körülmény, hogy a magántulajdon nagyon primitiv népek között is szellemi termékekre is vonatkozhatik. Lowie írja le a primitívek között meglévő „incorporeal property"-t: (testetlen tulajdon) az andamánoknál az eszközök kollektív tulajdona mellett például magántulajdonban vannak a törzsi gyülekezetekre készített énekek. A Torres-Szigeteken a helyi legendák magántulajdont képeznek. A fáraó kisajátította a vízbedobott ember szerepét. Előidézte az életadó áradást. Erre a szerepre rakódott le a központosított öntözés felülete: a íáraó maga az életadó folyam. Halála után, kezdetben, az évszakokat irányító csillagokba költözött. A fáraóknak íöldmiveíési és életadási szertartásokat is kellett, végezni, a nap fölkelését is biztosítani kellett és „teremtési" (a föld kiemelése, kihalászása a vizből) müveleteket is kellett végrehajtani Azonosították őket Osiris istennel. Osiris a legjelentősebb istenalak, amely túlélte az ősi Keletet. Rajta keresztül ismerjük meg az ősfeudális vallások és istenek fejlődését. A későbbi nagy természeti istenek, a napisten stb., jelentősége eltörpül mellette, így itt nem is foglalkozunk velük.

Osiris legendájában különböző őskultuszok emlékei keverednek történeti események emlékeivel, Osirist megöli testvére Set. Isis, Osiris felesége Byblosban (Szíria) megtalálja a holttestet, melyet

Set szétvagdal, de Isis a generációs szerv kivételével összerakja a holttestet és életre kelti. Horus, Osiris utószülött fia, legyőzi Setét. Osiris megcsonkításánál gondoltak arra a temetkezési összokásra, mely megvan az Ofnet-i (Bajorország, Azilien-kultúra) barlangban is: a koponyák külön vannak a testtől és nyugatra néznek. Gondoltak az újratemetési szokásokra is. Gondoltak a termékenyítő műveletekre, a termőföldbe beleásott emberre és — mint az alapjára — természeti jelenségek megszemélyesített felfogására. (Set: a sivatagi pusztító szél stb.) Ez utóbbi azonban utólagos lehetett, később magyarázhatták úgy az ősi kultuszok és történeti események emlékét. Osiris valószínűleg az első istenalak, melyből a személyesnek, megöltnek és feltámadottnak képzelt keleti istenek kifejlődtek.[1]

[1] Az Osíris-mítosz alapja a vízbe dobott isten halálának és újjászületésnek, ill. megtalálásának kultusza. (Gressmann) Isis, Horus, Set alakja később kapcsolódott a világ- e legrégibb mondájába. (Erman) Horus, a sólyomisten, a II, egyiptomi kulturából, (Scharff: Alsó-Egyiptom; Newbery: Felső-Egyiptomból) származik. A Hr. tő az egyiptomi nyelvben az ember felső részét, az emberi arcot, a főnököt, az istent, a belőle képzett szavak a felsőt, az eget jelentik. A nyelv fejlődésében a kézfogalmak után a testfogalmak kora következik. A Hr. e korba vezet vissza. Hathor = Isi« alakja ugyancsak a II. egyiptomi kultúrába tartozik. Seihe, Newberry, Junker, Erman. Morét teóriáit egybevetve, a Delia nyugati felébe, tartozott Horus, a keleti felébe Osiris, aki itt már egy feudális „pásztor“ istent, Anztit kiszorított. A Deltában Horus lett a főisten Majd a II. kultúra áthatotta Felső-Egyiptomot és a győzelem

Az az ősfeduális uralkodó, aki először vált Osirissé, az első egyesítő feudálisok közé tartozott. Kisajátította a primitív termékenyítési rítusok vezetését, az ősi világmagyarázó képzeteket és azokat a képzeteket, melyek a termékenységi rítusokból fakadtak, így a vízbedobott ember szerepét. Politikai hatalmát így szellemileg is alátámasztotta, egységesítette és meggyökerezteíte. A legyőzött vetélytársaknak, mágusoknak, főnököknek, a különböző rítusoknak tulajdonított befolyást és hatalmat magára ruházta,

A különböző egyiptomi teológiai rendszerek különböző isteneikkel sohasem éltek eleven „.rővel a papság tudatán kívül. Az egyiptomi kerületek (nomosj főistenei pedig részint közös eredetű termékenységi ister-ek voltak, részint a papság alkotta és az államhatalom tartotta „hivatalban“ őket. Az isteneken kívül számtalan „kísértet“ és „szellem“ uralkodott a nép körében: a mágia is használta ezeket.

mel Horus kiszorította Set-et. Az Osins-mitosz Set-küzdelmei Horus-Set küzdelmeinek az emléke, Erman alapján kétségtelen, hogy Osiris istensége nagyon korán, 4241 előtt áthatotta a vallást. Elterjedtségének tulajdonítható, hogy a heliopolisi teológiai rendszerben helyet kapott, mert a heliopolisi papság uralma érdekében kénytelen volt „annektálni.“ Meyer-Rusch szerint Osiris eredetileg a föld istene volt. Ez a kérdés valószínüleg avval függ össze, vájjon a földmüvelés a Nílus mellett, a folyó természetes öntözési ciklusa segítségével, vagy másutt keletkezett-e. Ha fel is tételezzük, hogy Ossirís alakja eredetileg nem is Egyiptomban keletkezett, itt fejlő-

A mágikus rítusok az angol etnográfusok szavával valóban a nyersanyag, melyből a primitív és őskeleti isteneket fabrikálták; de ezt az anyagot a termelés hozta létre és ebből az anyagból a feudalizmus szerkezete alakította ki az istent. Gilbert Murray felismerte, hogy a társadalom egy bizonyos fejlődési fokán, melyet túlkésőre tett, az egyedüli isten az állatbőrbe öltözött, az állat erejét, tulajdonságait megtestesítő pap, medicine-man, isteni király volt. De nem ismeri fel azt, hogy hatalmi aktus kellett ahhoz, hogy egyesek (nem is szükségszerűen a papok) maguknak tulajdonítsák az állatok tulajdonságait és vezessék a táncokat.** A naturista vallásfilozófia (M. Müller) úgy magyarázta az istenek keletkezését, hogy az ősi emberiség megszemélyesítette a természeti jelenségeket.

Az ősi emberiség azonban egyrészt nem foglalkozhatott ilyen elvont szellemi tevékenységgel, másrészt a természstí jelenségek megszemélyesítőit csak érzéki jelenségükben jellemzik a testi jellemvonások. Az isteneket Jane Harrison szavával valóban előbb percípiálni (érzékelni) kellett, mielőtt koncipiálták volna őket, fogalmat alkottak volna róluk. Előbb tevékenykedtek, aztán lett fogalom belőlük. Személyiségüknek azonban társadalmi tar.

dött ki halotti istenné és innen terjedt tovább abban az alakban-mely oly mélyen befolyásolta az utána következő vallásokat

**Az állatmaszkos papok jelentőségére az istenek alakváltozásaibaa A. Lang hívta lel a figyelmet.

talma van; az ősi istenek maguk az ősfeudálisok. Volt egy iskola az ókorban feuhemerizmus), mely szerint az egyes istenek valóban éltek. Ez igaz, azonban nem egy, hanem sok fáraó volt Osiris és előttük még több vízbedobott ember. Xenophanes óta, aki pl. az etiópok íekete és tömpeorrú isteneiről beszél, a valláskritika rendszerint megáll az istenek külső megjelenésénél és nem hatol társadalmi lényegükbe.

Az őskeleti birodalmak uralkodói vagy mind maguk is istenek voltak, vagy istenektől származtatták magukat, vagy legalább is az istenek helytartóiként szerepeltek. À fáraók bizonyos müveletek elvégzésével életadókká és teremtőkké váltak és miután bebalzsamozták őket, halhatatlanok is lettek. Az ősvarázslók emléke ideig-óráig tartó „kisértet" *lehetett csupán,* az osztálytársadalmak szilárd jellegével azonban az ősíeudálisok már maradandó istenekké szilárdultak a mumifikáció segítségével tesi porhüvelyükben is.

A halott fáraóról szobrot is faragtak, hogy Ka-jának (a totemisztikus ikertestvér) legyen hol tartózkodnia. A Ka az a lélekfogalom, mely örökségképen átszáll a többi keleti eredetű vallásba is, Tylor és a többi animisták az ősember mindennek lelket tulajdonít) a modern lélekfogalmat, (vagyis tulajdonképen az egyiptomit) a primitívek Iélekképzeteiből származtatják. De az álomban és a víztükörben stb. látott

hasonmás nem képezi a testet éltető lélek egyiptomi fogalmának az alakját.

Isis alakja maga is ősvénuszokból keletkezett, talán őspapnő volt, aki termékenyítő műveleteket végzett, talán agyonütött vagy Nílusba dobott leány nagy szerepét az ősi keleten a matriarchatusnak, (anyajogú társadalmak) tulajdoníthatjuk. Kapcsolatba hozták a holddal, mely a nők anyai funkcióit látszott szabályozni és a tejet vagyis életet adó tehénnel is. Peake arra is gondol, hogy a földművelés eredetileg egy nő leleménye és így keletkezett volna Isis alakja. Horus diadala a sólyomklán, ill. egy egyesítő király harcainak történeti emléke. Az élő fáraó trónraiépése alkalmával Horussá válik. „Horus követői" hódításuk nyomán mindenütt templomokat alapítottak és átalakították a kultuszokat.

A sólyom *egy* harcias, egyesítő király jelképe lehetett, mint ahogy volt oroszlánkirály és skorpiókirály is. Hiszen a fáraó, mint Elliot Smith rámutat, kisajátította a Magna Matert [Nagy Anyát] jelentő nősténynyoroszlán és kobrakígyó jelképeit is. Kisajátította, koronáján hordta a spirált is, mely eredetileg a vulvát (kauri-kagylót), majd az évszakok forgását jelentette. (Mackenzie) Ezek a mitologikus elemek eredetileg az újkőkorszak parasztközösségeinek közös erőfeszítéssel gyűjtött ismeretkincséhez tartoztak. A tehén megszelídítése és az evvel járó képzetek kialakítása (az ég mint tehén) is a parasztközösségek műve volt, Elliot Smith felfogásában a totemizmus szellemi alapjaihoz

tartozik a nyelv (a praktikus ész) fejletlensége is, mely az uralkodó hatalmát még csak teljesen érzékien tudta kifejezni rendkívüli erejű állatokkal való összehasonlítással. Az összehasonlításnak azonban az állatbőrös varázslókban érzéki alapjuk is volt és a mély benyomást okozó állatok (sólyom, oroszlán, tehén, illetve bika, stb.) rokonságát, ill. a velük való azonosítást is ki kellett sajátítani.

A kollektív közösségek ismeretszerző munkáját a feudalizmus nagyrészt csak kisajátította. Ma a tlingit, halda stb. indiánok, akik eljutottak az árukereskedelemig, a totemállatokat, a címereket, megvásárolják. Az első fáraók idejében ezeket hatalmi aktussal szerezték meg. A „testetlen tulajdon" kisajátításának szellemi negatív feltétele azonban a termelés alacsonyabbrendűségéből eredő zűrzavaros és mágikus gondolkodás volt.

Osirisből, Isisből és Horusból család alakult. Az őskeleti istenek, Hay-Tau, Tammuz, Marduk, Adonis, Attís és a többiek eredetileg osírisjellegű termékenységi istenek voltak. Közös eredetűek a termékenységi istennők, a Magna Materek is.*) E család alakjait az ősi keleten, az égeí kultúrákban, majd Görögországban és Rómában is megtaláljuk. A görög istenalakok, nagyrészt, mint a görög vallástörténet (csak Harrison, Murray, Nílsson, Picard, Myres nevét említjük) bebizonyította, vagy közvetlenül, vagy közvetve egyiptomi és kisázsiai, ill, mezopotámiai származásúak. Kréta szerepét a görög

*) Myres ezt kétségbevonja.

kultúra kifejlődésében vallási téren sem lehet eléggé felbecsülni. A különböző termelési és társadalmi fejlődésnek megfelelően az istenalakok különböző irányban fejlődtek, vagy egyesültek [szinkretizmus], a népek közti érintkezés, az árukereskedelem fejlődése, népvándorlások és politikai hóditások nyomán. Graillot elemezte a szinkretizmus a vallások összeolvadásának állomásait Rómában az ideológusok, a filozófusok és költők gondolatvilágában. Az itáliai parasztok azonban nem jutottak el idáig; a római világbirodalom kialakulása, mely a keleti vallások politikai jelentőségét előtérbe állította, nem alakította át a parasztok tudatát. Az őskeleti istenalakok a római hódítás folytán jutottak el Pannóniába, Dáciába, Germániába, Galliába, Ibériába. Ezeken a helyeken azonban rátaláltak azokra az alakokra, melyek tulajdonképen saját fejlődésük régibb állapotát képviselték. Az északiak első istene Germániában pl. valószínűleg Freia, termékenységi istennő volt, akit a dunai nomád ősföldművelőktől kaptak. Odin, Thor, Frey későbbi alakok. Az „árják“ juttatták el ezeket ax északiakhoz, vagy keleti „aranykutatók“, tehát valamennyien keleti eredetűek, mint ahogy Gordon Childe a legfontosabb szerszámok, illetve fegyverek keleti eredetét is bebizonyította és ahogy a bevándorló „árják“ alakították át az északi őslakosság nyelvét is. Az ősi „árja“ iráni, perzsa és indiai istenalakok maguk is az őskeleti szent család tagjai. Minden olyan kísérlet, mely az állítólagos „indoeurópai“ ős-

vallást akarja helyreállítani, még ba olyan elfogulatlan is, mint pl. Clemen-é, megdől azokon a tényeken, hogy a vallástörténészek egyrészt nem tisztázzák a primitiv és őskeleti vallás lényegét, másrészt a kultúra terjedésének útjait.

Egyiptom vallástörténetét a történeti korban a különböző templomok teológiai rendszereinek küzdelmei és maguk az osztályharcok alakították. Az állam központosítása, hódítások ismételten átalakítják az istenrendszereket, az őskeleti birodalmakban. Iknaton fáraó [1380—1362 — Morét] felülről jövő forradalommal próbált szembeszállni a templomok feudális papságával, de egy világbirodalom számára készített monoteizmusa halálával megbukott. Az egyiptomi társadalmi küzdelmek ideológiai téren is lejátszódtak. Mint Breasted bebizonyította, 1500 évvel a zsidó próféták előtt felmerül Egyiptomban az eljövendő messiási király képzete. Ez a képzet a zsidó-prófétáknál látható feudális istenek elnyomása közepette, világbirodalmak és a keleti világkereskedelem látókörében univerzálissá vált, megszabadult egyoldalú nemzeti kötöttségétől.

A világkép etizálódása, melyet a liberális gondolkodók hangsúlyoznak [pl. Hobhouse] abból ered, hogy az őskeleti állam súlypontja áttevődött azokra az osztályokra, melyekre a központi hatalom támaszkodott a feudálisokkal szemben és megszületik a királynak és a feudális kormányzónak, mint felelős hivatalnokoknak a képzete, Az egyiptomi szociá-

lis irodalomban megjelenik az osztályszolidaritás érzése, de ez Egyiptomban még csak nemzeti jellegű volt és beágyazódott, nem tudott kiszabadulni magának az államnak korlátaiból. De az igazság, az igazságosság képzete, mint Breasted megmutatta, Egyiptomban keletkezett először.*) Az egyiptomi társadalmi forradalom következményeképen végül általánossá vált a halhatatlanság feudális előjoga. Az őskeleti vallás rendszerek a reális világismerctet leküzdhetetlenül meggátolták.« Az anyagorgánizációjának egyes fázisai"-t [Contenau], a természeti jelenségeket az istenekhez kapcsolták. A föld, az ég, a levegő stb. így mind istenek voltak. A világ pedig istenek tevékenysége folytán keletkezett. A világkép, melyet az ősparasztok kollektív termelési erőfeszítésük közben szereztek, meg, hozzáférhetővé téve a tudat számára a természeti jelenségek tárgyilagosabb ismeretét, az időjárás szerepét, az égitestek mozgását, a metallurgiával kapcsolatos geológiai és földrajzi ismereteket, — így feudalizálódott.

Minthogy a tudományos tevékenység a papság kezében volt, vagy tőle függött, az egyes konkrét feladatok elvégzésében ki is merült. A feudális társadalom szerkezete, melyet átvitték a természetre,

[1]) Urukagina, a szumér Lagas uralkodója (Kr. e. 2.800 felé) letörte Ningirsu isten nevébena_szegényebb osztályokat nyomorgató papokat. EH. Heyer az ő alakjához fűzi a szumér vallás etizálódását.

meggátolta, hogy a természetet önmagából a természetből magyarázzák. Ez a feladat a görögöknek, az árukereskedők „szabad“ társadalmának volt fentartva. Xenophanes (Kr. e. 570—480?), akinek töredékei között az is megtalálható, hogy a lídiaiak vertek először pénzt, tudatosan bontja le a feudális — teokratikus világképet: “...amit Irisnek neveznek, természetére nézve az is csak felhő...“

Az őskeleti feudalizmus, mint ahogy a kultúra diffúziójának kutatása bebizonyította, sok helyen kiváltotta a primitív feudalizmus kialakulását és így egy primitív feudális világkép kialakulását is, melyet kifejezési formáiban is erősen befolyásolt. A mumifikáció (bebalzsamozás) még Ausztráliában is elterjedt. A mágikus „batyu“ tartalma, a mágusok „szerszáma“, vagy egy valóságos múmia, vagy azt helyettesítő tárgyakból áll. A mágusok felavatási szertartásai, az iniciációs szertartások, sok helyen az Osirisritus csökevényeit mutatják.

A primitívek „kultúrhősei“, akiket szintén isteneknek szoktak tartani, a diffúziót terjesztő elődök. Magában az Ossiris-legendában is szó esik a kultúra terjesztéséről. Más primitívek viszont még őrzik azokat a rítusokat, melyekből az egyiptomi vallás kifejlődött. így visszatekinthetünk Frazer időhöz kötött isteni királyaival kapcsolatban Egyiptomra. A feleőnilusi primitívek (dinkák és shílíukok, stb.) még ismerik a mágikus termékenységi királyt, akit ereje fogytán agyonütnek. Rá-ról az egyiptomi

napistenről szóló egyik legendában megvan a nyoma ennek a rituális gyilkosságnak Másutt viszont helyettesítik a királyt, az isteni, akit valamikor feláldoztak.

Más primitív népek „istenei“ között is akadnak ilyen termékenyítő mágusok.

A legtöbb baganda isten: istenitett ember. A nagy hadi istenek, pl. Kibukának, őrizték az állkapcsát, köldökzsinórját és a nemiszerveit. (Ez a feudális „isten“ ma egy angliai múzeumban található). Az egyiptomi kerületek templomaiban is őrizték Osiris egy-egy testrészét. De a legtöbb primitív nép felsőbb lényei egyszerűen mágusok, zsarnokok és a termelőeszközök birtokába jutott egyének vagy régek emléke, melyet az utódok kisajátítanak, vagy már átöröklés útján kapnak meg. Ausztráliában a mágikus dalnokokat az a klán szolgáltatja, mely a palabánya tulajdonosa is.

Az istenek tehát nem a halottak kultuszából fejlődtek ki. Egy elfogulatlan kutató, Nieuwenhuis így ír a dajákokról: „Von einer Angst vor den Seelen ihrer Verstorbenen habe ich bei diesen Stämmen nie etwas gesehen“.*) A dajákoknál az ősök kultusza a főnökökre és más nagyrabecsült halottakra, illetve olyanokra irányul, akiktől életükben is félnek. Ezek válnak a primitívek hite szerint kísértetekké,

* E törzsek körében sohasem tapasztaltam, hogy féltek volna halottaik lelkétől.

— mint Codrington megállapította a melenéziaiakról. Huber és Mauss, akik durkheimisták, szintén megállapítják, hogy a mágia szellemei már életükben rendelkeztek mágikus vagy vallási hatalommal. A mai primitívek vallása és istenei sem keletkeztek tehát a halál kiváltotta megrendülésből, sem egy túlvilági élet hitéből, illetve a halottakra irányuló kultuszból. De a lélekhit sem keletkezett a manából, úgyhogy a mana, az erő képzete, mely a társadalmiság tényéből fakadt volna, mintegy befészkelte volna magát az egyénekbe. Ez Durkheim teóriája.

Elliot Smith joggal állítja, hogy egy, a testet éltető szellemlélek fogalma Egyiptomban keletkezett a halottkultuszból, illetve a Ka fogalmából. Egyiptomban keletkezett az égi világ és az istenek olyan képzete is, mely örökségül maradt fenn. Ha egy primitiv és ősfeudális túlvilág képzete szükségszerűen keletkezett is a temetési formákból, bizonytalan biológiai ismeretekből és az ősfeudalizmus kialakulásából: ez már magasabb fokon történt, mert ma is vannak népek, melyek nem ismernek temetést sem.

Az elnyomott egyiptomi osztályok [pl, a rabszolgák] még később hódítják meg a maguk számára a reális világ helyett a túlvilágot. Magának a túlvilágnak az elképzelése is változó: a szumérek túlvilága a föld alatt volt. A görög istenek pl. a hegyelen is laktak. A vallást kifejező formák közül

azonban az egyiptomiak győztek. A primitívek animizmusa nem áll rendezett képzetekből. Amit az ő körükben találunk, az az ő társadalmi rétegeződésük, többé-kevésbé kezdetleges osztálystruktúrájuk érzésszerű, zűrzavaros átvitele a természetié. A mágusok kezei között vergődő primitívek a betegségeket és a halált, és a természeti jelenségeket is mágusok tevékenységeinek fogják fel.

Egy misszionárius, Lambert atya megállapítja az újkaledóniaiakról, hogy számukra „a villámok, a főnökök szörnyű szemforgatása, a mennydörgés zaja hangjuk zúgása és a villámcsapások a fákon és a sziklákon körmeik nyoma", Karsten szerint a délamerikai ibaro-indiánok körében a hegyek és dombok démonai halott medicinemanok. Ezeket a példákat a végtelenségig lehet sokszorozni. Az őskeleti feudális társadalmakban a természeti jelenségeket istenekkel azonosították és teológiai rendszereket is alkottak. A primitív társadalmakban erről szó sem lehet.

Ha a „szellemek" az osztálytársadalom kialakulásával keletkeztek, az uralkodó osztály olykor az ellenkező irányban teremt szellemeket. Mikor a meghódított nép magasabb kultúrával rendelkezik, a hódítók képzeletében, akik éppen nomád és harcias életmódjuk miatt kevésbé vallásosak, a meghódított nép egyes rétegei alakulnak szellemekké. Különösen az a réteg, mely nem hajlandó behódolni és a maga módján harcol a hódítók ellen. Jane Harrison idézi

Eustathius kommentárát Stesichorushoz, mely a görög mitológia kialakulására is éles fényt derít: [A krétaiak] ezek kétfélék: egyik fajtájuk kézműves és ügyes a mesterségében, a másik fajta veszélyt hoz minden jóra: ez utóbbiak vad természetűek és azt regélték róluk, hogy a forgószelek tőlük erednek és volt olyan serlegük, melyben mágikus italokat kotyvasztottak gyökerekből. Az előbbiek eszelték ki a szobrászatot, fedezték fel a fémeket, emezek olyanok, mint a kétéltűek és különös alkatúak; etjyesek mint a démonok, egyesek mint az emberek, egyesek, mint a halak, egyesek mint a kígyók és az a hir járta róluk, hogy egyeseknek nem volt lábuk és egyeseknek úszóhártyájuk volt az ujjaik között, mint a libáknak...“ Hasonló volt a helyzet Indiában is az „árja“ hódítás után.

A világkép nem fejlődik önmagától és nem is futja be minden társadalomban ı gyanazt az utat. Gazdag anyagot gyűjtöttek éppen a durkheimisták [Durkheim és Mauss] annak igazolására, hogy Ausztráliában, a Torres-szigeteken stb., a különböző primitívek különböző társadalmi berendezésüket rávetitik a természetre. A totemisztikus klánokban a duális kettős szervezetbe beletartoznak a természeti jelenségek is, ezeket is beosztják a társadalomba, pl. az égitesteket, fákat.

Fejlettebb társadalomban a társadalmi rétegeződésnek és magának a vetítésnek ezt a konkrét formáját sokkal elvontabb formák váltják fel. A modern

világkép útja a görögökön át vezet. Az őskeleti feudális tudatformát a görögök örökölték, részben közvetlenül az őskeleti társadalmaktól, részben a hettiták, lidiaiak, frigiaiak, káriaiak, likiaiak útján. A görögök Jóniában megdöntötték a feudalizmust, megtartották a rabszolgaságot átvették és tovább fejlesztették a kisázsiai árúkereskedelmet. így szabadabban és termelésük folytán kényszerültebben fejlesztették ki részben kutatásokon is nyugvó világképüket. Az őskeleti feudalizmus társadalmi kapcsolatai konkrétek voltak: a látható istenekkel, vagyis magukkal az ősfeudálisokkal, vagy legalább is az istenek látható megtestesítőivel alattvalóik konkrét szolgáltatmányok alapján és testestől álltak kapcsolatban. Ezeket a kapcsolatokat a Földközi-Tenger égéi medencéjében részben elvont kapcsolatok váltották fel. Az ősfeudalizmus kezdett árúkereskedelembe átcsapni. A görög racionalizmus kifejlődésével egyidőben Indiában és Kínában is jelentkezik a racionalizmus. Az árukereskedők az áruba befektetett munkaidő elvont egyenlősége alapján kerültek egymással kapcsolatba, így alakult ki az elvont emberi egyenlőség eszméje.*)

*) Az árúkereskedelem ideológiai következményei nem jelentkezhettek Szuméria ban, ahol a papság maga volt a feudalizmus megtestesítője és ugyanakkor a kezében tartotta a kereskedelmet. Kis-Ázsiában a szumér-babilóniai-asszir kereskedelmi kolóniák feudális birodalmak alkatrészévé váltak. Jóniában a krétai kereskedelmi feudalizmus is kezdett kolonizálni. Innen indult el aztán a görög kultúra.

A számtalan külön istenalak, mely az őskeleti feudalizmusban is kezdett eggyé olvadni, már Kis-Ázsiában is egy istenalakká vált, ez már egy uj, elvont, láthatatlan és mégis mindent átható, irányító hatalmat tükrözött. Ez már sem feudális, sem természeti hatalom nem volt. Ez a hatalom a piac. Ez jelent meg Xenophanes filozófiájában, „nem hasonlít a halandókhoz, sem alakjára, sem gondolatára, mely az egészében gondolkodik, lát és hall, mely erőfeszítés nélkül irányít a szellemével". De ez a felfogás nagyon távol állt attól, hogy általánossá váljon. A régi égei vallás eleven maradt az őslakosságban, a parasztság körében és Kis-Azsiában is, hol a görögök megegyezést kötöttek a befolyásos őskeleti vallási centrumokkal. Amit klasszikus vallásnak neveznek, az nagyrészt a régi őskeleti vallás egy új politikai korszaka. De a polis, a városok, politikai vallása mélyén is az őskeleti vallás termékenységi kultusza rejlett. Idetartoznak a misztériumok is, A társadalmi küzdelmek a két, klasszikus és paraszti vallás között is küzdelemmel jártak. A V1IL—VII. századokban pl. a parasitság a város ellen harcolt, harcát Peisistratos a tirannus támogatta politikai okokból, erre új erővel lángolt fel a régi vallás kultusza. A görög városi vallás politikai egységesítését számtalan példával lehetne megvilágítani.

Az athéni Magna Mater, Athene, pl. magába olvasztotta és így kiszorította a hatalmi körébe jutott városok Magna Matereit. Ugyanígy történt

a többi istenekkel is.*) Az őskeleti vallás azonban legyőzte az ideológusok körében mindinkább elvontabbá váló görög filozófiai istenséget. Maga az őskeleti vallás átalakult földművelők vallásából kereskedők, iparosok, rabszolgák: városi proletárok vallásává.

Ezek a rétegek nem tudták vallási harcukat kiharcolni a feudalizmussal szemben, ezért meg nem valósult társadalmi forradalmuk vallási térre vivődött át, megragadta az Osiris-vallást. Osiris alakját, aki ember volt és halhatatlanná lett, meghódították a maguk számára. Reitzenstein leírja az őskeleti vallás bensőségessé válását, de az okát a hellenisztikus teológiában, illetve a görög gondolkodásban keresi. Ez azonban már csak maga is tükröződés. Az istenné-válás, az istennel való egyesülés, a halhatatlanság megszerzése a keleti vallásban különböző műveletekkel testileg is végbement. Az antik proletariátus körében ez már csak lélekben és szellemben mehetett végbe.

Osiris többi alakjai, Adonis, Attis, sőt mint Reitzenstein rámutat, Mitras is, az isten és ember közvetítője, Osiris mintájára alakult át.

Az eredetileg közös származású istenek így újra eggyé lettek. Reitzenstein írja le, hogy a korai

*) A homéroszi vallás hódító katonai feudalizmus vallása volt (Chadwick). A hőskultusz pedig Görögországban is politikai válság következménye volt (Myres).

hellenizmusban nyilvános istentisztelet alkatrésze lett a szomorkodó, kereső és végül fiát megtaláló istennő, a panasz a halott Adonisért és a feltámadott Adonísnek az üdvözlése, stb. Mindezt megfestette és áthatotta a messianizmus keleti eszméje is. Osirís így legyőzte Xenophanes elvont istenét, de később újra kapcsolatba került vele.

A görög vallás végül is újra keletivé vált. A görög filozófia pedig a maga egészében nem küszöbölte ki az ellenmondást világlátásából. Mert technikai környezete gyöngesége miatt és a tudat társadalmisága igazi felismerése hiányában egyrészt a társadalmi küzdelmek során, a materializmus és az idealizmus között ingadozott, másrészt nem is volt történelmi.

A görög idealizmus megőrizte magát az ideologikus világlátást. Az ős-kőkorszak életleheletéből, az egyiptomi és szumér-babilóniai papság körében az istenek világteremtő ezava lett. (Breasted-Mackenzie) Ez visszatükrözi a beszéd és írástudó papság társadalmi helyzetét. Az őshagyomány osztályjellegű lett. Ezt a hagyományt folytatta és alakította át Herakleítos^ (Kr. e. 536—470?) [Logos-tan], majd Aristoteles (348—322) a fogalmak, a formák önálló és elsődleges létéről szóló tanával.

Aristoteles logikai idealizmusa épen úgy, mint görög materializmus is a középkoron, ill. a renaissanceon keresztül öröklődött és fejlődött a modern kapitalizmusig. De Herakleitos lerakta a dialektikus

világlátás alapjait. „A mindenség felváltva tűzzé és a tűz mindenséggé változik, mint az arany áruvá és az áru arannyá.“ „...minden viszályból keletkezik.“ „Ezt a kozmoszt, mely ugyanaz mindenek számára, sem isten, sem ember nem teremtette,..“ „Â természet is az ellentétesre törekszik és ebből és nem az azonosból hozza létre az összhangot...“

Herakleítos dialektikus tanai élesen megvilágítják azt a tényt, hogy a görög tudomány keletről csak rendszertelen empirikus (tapasztalati) adatokat és zavaros mítoszokat kaphatott és kialakulását csakis a megváltozott termelési és társadalmi körülmények tették lehetővé.

Az őskeleti tudomány megállott egyes empirikus tényéknél és a természet mögött isteneket tételezett fel. Ezeknek a papságától függött a valóságban a léte. A feudalizmus megdöntésével megnyílt a görög árukereskedelem látóköre: világmagyarázata sem torpant vissza többé a kozmoszra vetített ősfeudális társadalmi rend előtt, hanem rádöbbent a világ valóságára és a világot önmagából magyarázta. Sartiaux jogosan szögezi le, hogy egyrészt a görög filozófia valóban minőségi változás volt az őskeleti világképpel szemben, másrészt, hogy a görög filozófia igazi jelentősége nem Platonon és Aristotelesen nyugszik. Osiris mítosza és Herakleítos filozófiája így valóban beigazolja Elliot Smith szavát, aki szerint a világtörténelem tulajdonképen harc az egyiptomi babona és a görög racionalizmus között.

Az őstörténet és az őskul-

Kr. e.. körül	Termelés	Technika	Társadalom, politika
300,000 ? Homo sap.	Gyűjtő	Fakorszak ?	
25,000 12000? H. s. Eur.-ban	Vadász Cserekeresk.	Őskőkorszak	Ősvadászközösségek
5000 ?	Földművelés, állattenyésztés. (folyóvölgyek, lösszvidékek) (Egyiptom, Mezopotámia, Kis-Ázsia, Kréta)	Újkőkorszak Réz	Ősparasztközösségek
4236		Bronz	Ősközösségek felbomlása, rabszolgaság
3400—3000	Feudális kereskedelem és ipar		Városok. ősfeudalizmus, (Egyiptom, Mezopotámia). (Katonai, hivatalnoki, papi, kereskedelmi...)
2500			Agadei Sargon imperialista birodalma. — Krétai kereskedelmi feudalizmus. Asszir kereskedelmi kolóniák Kis-Ázsiában
1400		Vas (Kis-Ázsia)	
1300			
1200			Trójai háború
700			Pénzverés
600			Görög kereskedelmi tőke győzelme
500			
300			Nagy Sándor imperializmusa
200			

E táblázat nagyrészt V. Gordon Childe: „Man Ma-

túra összehasonlító táblázata

Anyagi kultúra	Szellemi kultúra	Világkép
	Vadásztáncok, ősművészet	Mágikus gondolkodás, totemizmus, szellemek
Öntözés, ekе, fazekasmesterség, állattenyésztés, vitorláshajó erjesztés, tégla, boltív, ácsmesterség	Világtájak, égitestek fölismerése, metallurgiával kapcsolatos földrajzi, kémiai ismeretek, holdnaptár.	Föld- és viztermékenyítő műveletek, időhöz kötött mágus istenі királyok, Osiris...
Piramisok	Napnaptár (Egyiptom) képírás számolás	Teológiai rendszerek, teológiai kozmogóniák, ősfeudális istenek (fáraók, szumér istenі helytartók), nagy természeti istenek
Vízvezeték (Kréta, India)	Egyes számtani és mértani fe adatok megoldása, csillagászati megfigyelések.	
	ABC (Fönicia)	
	Homerosi énekek, Hesiodos Thales, Herakleitos, Xenophanes, Demokritos	Természetfilozófia, dialektika elemei, atomizmus, Xenophanes
	Görög dráma, művészet. Euklides, Archimedes	láthatatlan istene Geometria, fizika, földrajz stb. tudománya. A
	Aristoteles, Heraklides	föld forgásának fölismerése.

les himself" című művén alapul.

Függelék.

E tanulmány rövidrefogott terjedelme kizárja a részletes bibliográfiát. A következőkben csak a legfontosabb források megemlítésére szorítkozom. Morgan elméletének, a társadalmi fejlődés elvének helyességét oly kutatók támasztják alá, mint Frazer, Rivers, Lowie. — Menghin, mint általában a Kultur-Kreislehre képviselői, az anyagi, társadalmi és szellemi fejlődést különböző alapkultúrák találkozásának és kölcsönhatásának tulajdonítja. Azonban az alapkultúrák is k i f e j l ő d t e k. A Kulturkreislehre jogtalanul általánosít. A tanulmány elméleti felfogására Lucien Henry könyvét. — A kőkorszak vitágképe jellemzésénél többek között Dorothy Davison, Elliot Smith, Mackenzie, Hoernes-Menghin, Capitan-Peyrony, Absolon, Mainage könyveit ill. cikkeit használtam. A nyelvi példákat Cassirer, Goldenweiser, Marr, Wundt példái közül választottam. A H-r tő pél-

dáját Moret: Le Nil et la civilisation égyptienne c. művéből választottam. — Felhasználtam a Durkheim-iskola, Davy, Durkheim, Hubert, Levy-Bruhl, Mauss müveit, polémikus célokra. — A primitívekre vonatkozó adatokat vagy a kutatók (Boas, Karsten, Nieuwenhuis, Rivers, Stewart), vagy Frazer és Radin műveiből választottam; egyet Père Lagrange idéz (az új-kaledóniaiakról). — A földművelés keletkezésére vonatkozóan itt helyesbíteni a „Kezdetben" előszavát: Schweinfurt föltevéseit Vavliovnak a kultúrnövények keletkezésére vonatkozó korszakalkotó kutatásai módosították. Maga a kérdés még eldöntetlen. — Az őskeleti kultúra ill. Egyiptom történetével kapcsolatban fölhasználtam Elliot Smith és W. J. Perry, Breasted. Ed. Meyer, Moret, Sidney Smith, Contenau, Rostovzeff, Woolley etb. műveit. Az őskeleti történelem és kultúra kérdéseinek részletes ismertetését jövő feladatomnak tartom. Itt csak megemlítem, hogy az őskeleti termékenységi istenalakok közös eredetét Contenau és Sidney Smith is vallja. Az Archaikus Kultúra elterjedésének problémáját nem tudtam ismertetni (Horrabin is számol vele). Magában a tanulmányban is rámutattam azokra a lényeges pontokra, melyekben a diffuzionistáktól eltérő álláspontott képvisel a tanulmány. (Wittfogel is rámutat egyik legújabb tanulmányában a diffúziós elmélet alapvető fontosságára.) E helyen is köszönetemet fejezem ki W. J. Perrynek, a londoni egyetem előadójának, aki munkámban támogatott. — Az egész

tanulmányban felhasználtam a prehisztorikus archeológia nagy tekintélyének V. Gordon Childe-nek a műveit. A Man Makes Himself-ben V. Gordon Childe Egyiptomra és Mezopotámiára Scharff ill. Sidney Smith és Frankfort időpontjait fogadja el. Eszerint a megfelelő dátumok 200—400 évvel megrövidülnek: az egyiptomi I.—II, dinasztia időpontja így: 3000—2800. E helyen közlöm a Man Makes Himself földrajzi jegyzetét is. Egyiptom a Nilus völgye, a Kairótól délre eső rész Felső-Egyiptom, az északra eső Alsó-Egyiptom. Mezopotámia a mai Irak; részei: Asszíria = a Tigris és Zab háromszöge Mosul körül és Babilónia = a Tigris és Eufrátesz köze Samarrától délre. Babilónia két részre oszlott: az északi Akkádra és a déli Szumériára.